

Wójcik, Zbigniew J.

"Uczenaja korespondencja Akademii Nauk XVIII wieku. Naucznoje opisanie 1783-1800", Ju. Ch. Kopielewicz, W. I. Osipow, I. A. Szafran, G. K. Michaiłow, Leningrad 1987 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 33/3, 868-870

1988

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

niowego”, serie książkowe Niwy, Opiekuna Domowego, a w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych Prawdy Świętochowskiego i Głosu. Powyższą uwagę potwierdzają częściowo dane prezentowane przez Autorkę na stronie 40—41 w tabeli drugiej. Udział redakcji czasopism, szczególnie w publikowaniu literatury popularnonaukowej i naukowej, był znaczny także w latach osiemdziesiątych i na początku XX stulecia. Wydaje się, że przy przyjętym przez Autorkę założeniu kwerendy wybranych lat w odstępach dziesięcioletnich, umknęła tu kwestia zwiększenia się produkcji książki, głównie naukowej i upowszechniającej naukę w czasie tzw. pierwszego okresu pozytywizmu warszawskiego, tj. szczególnie lat 1870—1875, gdzie datą przełomową był rok 1873. Wśród innych uwag drugoplanowych zabrakło szerszego omówienia zaangażowania warszawskich księgarzy i wydawców w akcje tajnej działalności oświatowej, publikowania tzw. literatury dla ludu (s. 246). Firmy Centnerszvera, Sikorskiej, Wizbeka, Bukowieckiego, a także Brzeziński miały tu swój znaczny udział. Powyższe drobne uwagi nie wpływają jednak na istotną wartość pracy Marianny Mlekickiej. Książka o wydawcach książek w Warszawie w okresie zaborów wnosi szereg cennych ustaleń. Należy także dodać, że zamieszczone na końcu dodatki omawiające między innymi spółki księgarskie, drukarskie i wydawnicze, wykazy firm wydawniczych, imienny wykaz wydawców, mają znaczną wartość nie tylko do badań nad historią książki, ale także stanowią ważkie uzupełnienie materiałów do badań nad inteligencją i burżuazją Warszawy, a pośrednio także dla dziejów oświaty i nauki w Warszawie.

Leszek Zasztowt
(Warszawa)

Uczena ja korrespondencja Akademii nauk XVIII wieku. Naucznoje opisanie 1783—1800. Sostawili: Ju. Ch. Kopielewicz, W. I. Osipow, I. A. Szafran. Pod red. G. K. Michailowa. Akademia Nauk SSSR Trudy Archiwa wyp. 29. Leningrad 1987, 272 ss., il., indeksy.

W 1937 r. w „Trudach” Archiwum Akademii Nauk ZSRR wydrukowano, sporządzony przez I. I. Lubimenko, zestaw informacji o zachowanych w zbiorach tej instytucji listach uczonych z lat 1766—1782. Recenzowany tom jest drugim w tej serii, który gromadzi materiały z końca XVIII w. (okres ten wydawcy nazywają stopniowym upadkiem Akademii po zgonie profesora petersburskiej AN Leonharda Eulera) oraz uzupełnienia do lat poprzednich. Na całość opracowania składa się 1365 listów, które przeważnie znajdują się obecnie w Oddziale Leningradzkim AAN ZSRR, a częściowo także w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Tartu.

Jest to zatem selektywny przewodnik archiwalny. Obejmuje on adnotowany katalog listów z lat 1783—1800 (1186 pozycji), adnotowany spis listów z lat 1766—1782 (179 pozycji, dopełnienie do tomu 2 „Trudow”), wykaz listów Johanna Heinricha Samuela Formey’a (sekretarza Berlińskiej AN) z lat 1771—1793, aneks złożony z 26 listów (oryginały i tłumaczenia rosyjskie) oraz indeksy: wykaz tematów w celu ubiegania się o nagrody AN z lat 1783—1800, wykaz wzmiankowanych publikacji, wykaz instytucji, indeks przedmiotowo-systematyczny, indeks imion, wykaz transkrypcji nazwisk obcych. Dzięki rozbudowanym indeksom komentarze w adnotacjach i załączniku zostały ograniczone do minimum.

Podkreślić trzeba, że adnotacje w części katalogowej są bardzo krótkie. Obejmują one nazwiska adresata i nadawcy, datę, miejsce wysłania listu, krótką jego treść oraz sygnatury archiwalne i odwołanie do *Protokołów Akademii*.

Z uwagi na rangę instytucji, w przewodniku znajdujemy listy niemal ze wszystkich ośrodków naukowych Europy i Ameryki, choć AN w Berlinie przypa-

da niewątpliwym priorytet. Nawet pobieżna analiza materiału zgromadzonego przez wydawców zdaje się świadczyć, iż tom stanowi niewątpliwie swego rodzaju monografię dziejów nauki w latach 1783—1800. W przedstawionym zestawie wzmiankowanych publikacji (727 pozycji) uwzględniono niemal wszystkie opracowania naukowe, którymi posługiwano się w ostatnim ćwierćwieczu XVIII w.

W opublikowanym zestawie listów poloników jest mało. Dodatkowo wszystkie listy o istotnym znaczeniu poznawczym wykorzystano już w drukowanych w Polsce opracowaniach. Dane na ten temat zgromadził J. Rózewicz w książce wydanej w 1984 r. *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725—1918)*. Powołał się w niej m.in. na następujące publikacje: J. Ch. Kopielewicz *Początki związków Petersburskiej Akademii Nauk z uczonymi Gdańska z 1978 r.*, R. W. Wołoszyńskiego *Początki współpracy polsko-rosyjskiej w dziedzinie geologii i kartografii. Akademia Nauk w Petersburgu i polskie środowisko naukowe w XVIII w. z 1974 r.*, T. Klado i R. W. Wołoszyńskiego *Korespondencja Stanisława Augusta z Leonarde'm Eulerem i Petersburską Akademią Nauk 1766—1783. Materiały do dziejów współpracy naukowej polsko-rosyjskiej w dziedzinie kartografii w XVIII w. z 1965 r.*, J. Rózewicza i Z. Wójcika *Listy Jana Filipa Carosiego do Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu z 1976 r.* W ostatniej z tych prac podano polskie tłumaczenia listów Carosiego oraz fotografie ich oryginałów ze stosownym komentarzem merytorycznym.

W przewodniku ujawniono dane o listach uczonych z Gdańska (dotyczą głównie kontaktów tamtejszego Towarzystwa Badaczy Przyrody z Akademią w Petersburgu). Materiał ten w zasadzie nie był wykorzystywany przez specjalistów polskich. Z tego względu przytaczamy nazwiska autorów: Ephraim Philipp Blech, Nathan Ernst Dauler, D. G. Davisson, Gilard, Carl Ernest Kositzky, Julius August Koch, Heinrich Kühn, A. B. Skuse, Johann Uphagen, Heinroch Edward Hoehster (zapis nazwisk i imion jak w indeksie osobowym).

W zestawieniu są listy nadsyłane do Akademii (bądź jej urzędników) z różnych miast na ziemiach polskich: Szczecin, miasteczka Pomorza, Wrocław (kontakty z Kornami), Legnica, Lwów. List matematyka szwajcarskiego z 18 VII 1784 r. wysłany był z miejscowości, którą wydawcy podali jako Lublinskij zamok — Zamek Lubelski (prawdopodobnie pałac Czartoryskich w Lublinie, gdzie wówczas pracował wybitny uczyony i współpracownik Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych). Nadawcą był oczywiście Simon Antoine Jean L'Huilier. Dziękował on za wybór na członka korespondenta petersburskiej Akademii Nauk (nb. we wspomnianej monografii J. Rózewicza podano rok wyboru: 1792).

Ze Lwowa 12 X 1789 r. pisał Belsazar Hacquet, profesor historii naturalnej tamtejszej uczelni. Przesyłał do Petersburga swoje dzieło *Oryctographia Carniolica* (druk 1778—1789) oraz zeszyt prac Towarzystwa Rolniczego w Lublanie. Okazuje się, że badacz ten pisał do Akademii i wysyłał jej swe prace 1 X 1784 r., tzn. wówczas gdy pracował na terenie Słowenii. Z adnotacji do drugiego z jego listów (późniejszego) nie wynika, że uważał za stosowne pochwalić się swymi badaniami przyrodniczymi w Karpatach. Być może sądził, że problemy te mniej interesują akademików w porównaniu z opisem flory i kopalin Słowenii.

21 IV 1791 r. ze Lwowa do Petersburga napisał filozof i przyrodnik o ormiańskim brzmieniu nazwiska: Ignac Joseph Martinovic, związany w jakiś sposób z Budapesztem. Z pewnością musiał on znać pracującego nadal we Lwowie Hacqueta. Akademii przesłał sugestie na temat rozwiązania kwadratury koła (listów na ten temat było więcej).

Wydawcy nie zdołali ustalić nazwisk niektórych nadawców listów. Jeden z nich z marca 1795 r., adresowany do Pawła Bakunina, wysłany został w Grodnie. Zachowała się tylko notatka bez listu przewodniego. Dotyczyła ona kierowania balonem przy pomocy magnesu. Któż mógł być nadawcą doniesienia? Zwracamy

uwagę, że w tym czasie w Grodnie internowany był Stanisław August Poniatowski. Towarzyszył mu gen. Jan Komarzewski. Ogłosił on w 1803 r. rozprawkę *Mémoire sur un graphomètre souterrain destiné à remplacer la boussole dans les mines*. Interesował się niewątpliwie wcześniej magnezem. W Grodnie zaś zapewne zabawiał króla doświadczeniami, wykonanymi z „banią napełnioną powietrzem”.

W latach 1779—1783 przebywał w Polsce Ferdynand Ludwig Harsch. Przedkładał on królowi projekty różnych maszyn hydraulicznych oraz sposoby pozyskania soli (m.in. otarł się o Busko i według jego sugestii zaczęto tam wydobywać solanki). Jego pomysły nie znajdowały zrozumienia w kręgu doradców Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zarówno J. Róziewicz, jak i R. W. Wołoszyński w cytowanych pracach twierdzą, iż Harsch z Polski udał się do Rosji, i prowadząc różne prace poza stolicą zasypywał Akademię listami prezentując w nich swoje pomysły. W rzeczywistości w recenzowanej książce wymieniono 8 listów kogoś o podobnym nazwisku i innym imieniu: Aleksander Harsch. Pomyłka czy złe odczytanie rękopisu przez wydawców — wykluczona (dysponowali oni jego rozprawką niepublikowaną). Wszystko jednak wskazuje, że nadawcą listów do Akademii był tożsamy z fantastą pracującym w Polsce. Tak czy inaczej treść jego listów jest kontynuacją prac wykonywanych w Polsce (oczywiście w innych warunkach terenowych). Podajemy zatem krótkie dane na ten temat: 18 IV 1785 z Petersburga — przekazuje S. P. Pallasowi swe obserwacje meteorologiczne z Białorusi, 25 II 1793 z Archangielska — podaje projekt odsalania wody morskiej oraz pomysł dużej maszyny hydraulicznej, 12 III 1793 tamże — uzupełnienie poprzedniej informacji oraz wyniki badań terenowych w okolicy Archangielska, 20 VI 1793 z Jaronca w guberni ołonieckiej — kolejny list o pozyskiwaniu soli oraz maszynach hydraulicznych, 22 VII 1793 z Petrozawodzka — podobne problemy oraz krytyka maszyn w zakładzie zbrojeniowym, 28 IV 1795 tamże — przesyła: rozważania językoznawcze. Pierwszy z tych listów zdaje się świadczyć, iż do Petersburga jechał z Polski przez Wielkie Księstwo Litewskie i — być może — zatrzymał się na pewien czas w Nieświeżu u Radziwiłłów.

Odnotujmy, że w jednym z listów z 24 VIII 1798 r. znajduje się wzmianka o przywiezieniu do Petersburga książek zabranych z Biblioteki Załuskich w Warszawie. W swoisty sposób przypomniano sobie zatem o swoim członku honorowym — Józefie Andrzejcu Załuskim.

Dobrze przygotowany do druku przewodnik po zbiorach archiwalnych może stanowić interesujące źródło do rozważań historycznych. Rzecz zrozumiała, że w recenzowanym tomie są drobne nieścisłości (np. podając datę zgonu Carosiego — 1799 r. — niepotrzebnie dodano znak zapytania; pisząc we francuskim streszczeniu nazwisko autora tej notatki podano: Vouicik — zresztą wielkie dzięki za odnotowanie mego bardzo skromnego wkładu do tego dzieła). Myślę ponadto, że tego typu inwentarze należałoby w adnotacjach wzbogacać o jeden — co prawda kłopotliwy — szczegół: podać artykuły, w których dotychczas drukowano listy w całości.

Jeszcze jedna sugestia, choć tym razem pod adresem dyrekcji Archiwum Akademii Nauk ZSRR: należałoby koniecznie wydać po raz drugi poprzedni tom korespondencji. W 1937 r. ukazał się on w nikłym nakładzie i w Polsce (a przecież nie tylko w Polsce) jest niedostępny. Wznowienie go ułatwiłoby pracę tym, którzy podejmują problemy powiązań naukowych w XVIII w.

Zbigniew J. Wójcik
(Warszawa)